

כ"ד בשבט, תשע"ט, 30.1.2019

גיליון מס' 646

פרשת משפטים

בידי שמים ובידי אדם

מאת יואל קרצ'מר-רזיאל, עין צורים

מהו היחס בין המשפט האנושי ובין המשפט האלוהי, בין בית דין של מעלה ובית דין של מטה? האם הערכאה האנושית היא אך המבצעת דברה של הערכאה האלוהית, או שמא תפקידיהן של שתי ערכאות אלה נפרדים? נבחן זאת דרך מקרה אחד בפרשתנו: וְכִי יִגַח שׂוֹר אֶת אִישׁ או אֶת אִשָּׁה וְמַת סָקוֹל וְסָקַל הַשׂוֹר וְלֹא יֵאָכַל אֶת בְּשָׂרוֹ וְיִבְעַל הַשׂוֹר נָקִי. וְאִם שׂוֹר נִגַּח הוּא מִתְמַל שְׁלֶשֶׁם וְהוֹעֵד בְּבַעְלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ וְהַמִּית אִישׁ או אִשָּׁה הַשׂוֹר יִסָּקַל וְגַם בְּעָלָיו יוּמָת. אִם כֹּפֵר יוֹשֵׁת עָלָיו וְנָתַן פְּדִין נִפְשׁוֹ כָּלל אֲשֶׁר יוֹשֵׁת עָלָיו (כא, כח-ל).

חוק זה, המטיל אחריות כבדה על בעל השור במקרה ששורו מועד כבר, בא אחרי רצף דינים שהוטל בהם עונש מוות על הפושע: מכה איש ומת; מכה אביו ואמו; גנב איש ומכרו ונמצא בידו; מקלל אביו ואמו - על כל אלה נכתב מות יומת. עבירות אלה הכוללות פגיעות, כנראה במזיד, בקדושת החיים, בהיררכיה המשפחתית ובחירות האדם, זכות למענה חד משמעי: 'מות יומת'. על רקע זה נראה הדין במקרה שלנו, סתם 'ומת', חיוור משהו. דין זה מקבל סיוג נוסף: "אם כופר יושבת עליו ונתן פדיון נפשו". עד כה לא הוצעה האפשרות להמיר את עונש המוות בקנס כספי, וכעת התורה מוכנה לסבול אפשרות כזאת.

מסורת התורה שבעל פה, קובעת כי בְּעָלָיו יוּמָת בהקשר זה אינו אלא מיתה בידי שמים. לכאורה דומה כי פרשנינו הבחינו בירידת המדרגה שבניסוח זה, וקבעו כי אדם ששורו המית אדם אחר לא יומת בידי אדם. על פניו ניתן לטעון כי הניסוח 'ומת' כפשוטו אינו מבטא בהכרח סוג אחר של הריגה, אלא מסמן דין פחות החלטי, הניתן להמרה, 'אם כופר יושבת עליו...!'. כלומר, במקום שבו דין המוות הוא מנדטורי, נאמר מות יומת; כאשר ישנה אפשרות חלופית, התורה מתנסחת בלשון רכה יותר, 'יומת'.

חז"ל סללו שלוש דרכים מרכזיות בפרשנותה של הפרשה. בצד המכילתא דרבי ישמעאל, הקובעת כי מדובר ב'מיתה בידי שמים', המכילתא דרשב"י קובעת כי אין בעל השור נהרג כלל: 'ועד אן אני אומר ימותו בעלין? תלמוד לומר 'רוצח הוא... מות יומת הרצח' (במ' לה טז) - רוצח מת בעלים אינן מתים! נראה כי הנחה דומה עמדה בפני משנתנו הקובעת, 'שור שנגח את האדם ומת - מועד משלם כופר ותם פטור מן הכופר' (משנה ב"ק ד, ה) - דין המוות מומר לחלוטין בכופר, ללא אזכור דין שמימי. לעומת זאת, אונקלוס מתרגם כאן 'יתקטיל' - יהרג, לכאורה בבית דין ממש. אין הכרח אפוא להבין את פשט הציווי כמיתה בידי שמים ואף אצל חז"ל אין דעה אחידה בנושא זה. בתורה איננו מוצאים במפורש דין מיתה בידי שמים בדינים שבין אדם לחבירו ונראה כי ההלכה החז"לית של 'מיתה בידי שמים' מרכיבה יחד רגישות טקסטואלית עם רגישות מוסרית. נראה כי דחיקתו

של עונש המוות במקרה דידן הוא ביטוי נוסף לדעתם השלילית והמגבילה של התנאים לעונש המוות, כפי שעולה בהרחבה ממסכת סנהדרין ומכות.

אין זה המקרה היחיד בעבירות שבין אדם לחברו שבו קובעת ההלכה כי עונשו של אדם מסור לשמים. במשנה ובתוספתא מוצגים מספר מקרים שבהם, 'פטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים'. כיצד מתפקדת קביעה זו, המניחה מקום לשיפוט בערכאה לא אנושית, בתוך מערכת המשפט האנושית? ניתן להציע שתי דרכים להבנת מושג זה. גישה ראשונה רואה את 'פטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים' כפתרון טכני לבעיה משפטית. ישנם מקרים אשר אינם נופלים לתוך הסיווגים המשפטיים הרגילים, ולמערכת המשפט הרגילה אין מענה עבורם. למשל, הרג בלתי ישיר, אשר המרכיב הפיזי של פגיעה בלתי אמצעית נעדר ממנו. במקרים הללו, יוצרת מערכת המשפט קטגוריה חדשה, המעניקה לנו מענה משפטי חילופי.

לפי הגישה השניה, ישנן עבירות אשר איננו מעוניינים להוציא את העובר עליהן להורג, אולם אנו חפצים, כחברה, להעביר מסר ברור של אי-נחת מן המעשים עצמם. לשם כך, בית הדין של מטה אינו נוטל את נשמתו, אך התורה מכריזה בזאת כי דין אמת יבוא לו ממקום אחר. כלפי המאמין מהווה הכרזה זו הרתעה חזקה. עבור הסקפטי ישנה לפחות הצהרה חד משמעית, המטילה עליו את האחריות המוסרית. בגישה זו, יש חשיבות גדולה לשפת החוק. מכיוון שספרות ההלכה נועדה ללימוד של כלל הציבור ולא רק לעיונם של השופטים במקרה של דיון משפטי קונקרטי, ישנה חשיבות עצומה לכך שהלומד/ת נתקל/ת פעם אחר פעם בניסוח, 'פטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים'. יותר משדברים אלה משמשים כהלכה, הם משמשים כמוסר; תחת היותם מענה לאחר מעשה, באים הם לכונן את תודעתו של האדם בטרם יפעל.

הנחת היסוד המשותפת לשתי הגישות היא ההכרה במוגבלותה של המערכת המשפטית האנושית. זהו יתרונה של מערכת המשפט הדתית על פני זו החילונית. לעומת המערכת החילונית, אשר נאלצת להרים ידיים במקרים בהם ידה אינה משגת ראיות מספקות, המערכת הדתית יכולה להעביר את הדיון לערכאה עליונה, על-אנושית, המסוגלת לספק מזור משפטי משלים. בשעה שלמערכת החילונית יש מנדט ויכולת לספק מענה משפטי קונקרטי בלבד, למערכת הדתית יש כוח כטקסט מוסרי, אשר איננו תלוי ביכולת הביצועית של בית הדין. ולואי שנדע לעמוד בדרישות המוסריות של מערכת זו.

זואל קרצ'מר-רזיאל, חבר עין צורים, נשוי לורד, אב למרוה, המדת, אבינעם ויהלי.
מרצה במכללת אחוה, במרכז יעקב הרצוג ובמכינת צהלי ומפתח תכנים במטה.

דף פרשת שבוע של הקיבוץ הדתי מופיע באתר הקיבוץ הדתי: www.kdati.org.il
כדי לקבל את הדף כל שבוע בדואר אלקטרוני, יש לשלוח הודעה אל: webmaster@kdati.org.il
ולרשום unsubscribe בשורת הנושא. כדי להפסיק, יש לכתוב unsubscribe בשורת הנושא.
תגובות למאמרים וכן הצעות לכתוב מאמרים, יש לשלוח אל: amudim@kdati.org.il